

Alföldy Jenő

A „magánzó” véleménye közügyeinkben*

Kálnoky Lászlóról

Általában úgy emlegetik Kálnoky Lászlót, mint *létköltőt*, akit sorsa és világnézete a magányos ember tragédiájának énekesévé tett. Valóban, tragikus költő, aki vereségei ellenére hitt az emberi cselekvésben. „Magánzó”, de a róla kialakult hiedelmekkel ellentétben korántsem csak a magánügyek poétája.

Személyes megpróbáltatásai és veszteségei, a háborús világ bűneiről kialakult, megfontoltan kétségbeesett ítéletei, majd 1948 utáni elhallgattatása egy örökösen ellenkező, hajlíthatatlan jellemű és küzdő egyéniség vonásait rajzolják ki az olvasónak. Közösségi érzéseit az elődöktől átvehető és tovább hagyományozható tudás, valamint a részvét és a diktatúrák áldozataival és megalázottaival vállalt szolidaritás alapozta meg. Hitt a gondolat erejében és a világosságban. Az irracionális világmagyarázatokkal együtt elvetette a biológiai vagy bármilyen, áthághatatlan meghatározottság, az ember által megváltoztathatatlan determináció elméletét, s még az utópiákkal is szívesen eljátszott az emberi sors kedvező befolyásolásának reményében. Az egyén szabad elhatározását és önvezéreltségét, az alkotó emberek összefogását, a tudományra és a művészetre támaszkodó emberség győzelmét vallotta: „Igen! Én mondom ezt, halálra szánt, / féregcsupasz teremtmény, ki csigánál / védtelenebb, egyedül mit sem ér, / annál veszélyesebb sokadmagával, / s kit fölfelé visz a szárnyas tudásszomj. / Igen! Én mondom ezt: Nem veszhet el, / ki újrászüli önmagát!” – írta a *Letépett álarcokban*. Az idézetben fölismerhető a prométheuszi gondolat, mely szerint a természet erőinek legjobban kiszolgáltatott, „féregcsupasz” lény, az elme lángjával fölfegyverzett ember képes arra, hogy szembeszálljon a rosszindulatú istennel, s maradandó művei révén ellenálljon az idő mindent lebíró hatalmának. A „dekadensnek” csak egyoldalúan nevezhető Kálnoky ezzel a katartikus görög tragédiáirók, Goethe és *A Tűz csiholóját* író Ady Endre eszmei társává szegődött.

Kálnoky Lászlót a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez tartozó költőként tartja számon az irodalomtörténet. A harmincas évek végén s a negyvenesek elején Halász Gábor többször is kifejezte kritikáiban e költőgeneráció iránti elégedetlenségét. „Tiltakozó nemzedék”-nek nevezte Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Vas István, Rónay György és társaik, az akkoriban harmincadik évük felé járó vagy akörüli költők rajzását. Saját nemzedékének (József Attila és Illyés Gyula) híveként azonban Halász

* A Parnasszus 2011 tavaszi számában megjelent tanulmány előadásra alkalmazott, rövidített változata

Gábor hiányolta belőlük a forradalmi hevületet, tiltakozásukban az erélyt, társadalomkritikájukban a cselekvő reményt. A Weöresnél, Jékelynél vagy Vas Istvánnál évekkel később kibontakozó Kálnoky 1939-es első könyvét, *Az árnyak kertjét* Halász Gábor nemigen ismerhette, de a költőrajról alkotott véleménye alapján kimondhatjuk, hogy Halász Gábor őt is a „tiltakozó nemzedék” egyik jellegzetes alakjának tartotta volna, ha vele is számol. Ám a költő *Egy modern zsarnokhoz* című versének hatására rögtön megváltoztatja véleményét, ha ez is eljut hozzá. S az 1942-ben megjelent *Szanatóriumi elégia* is megerősítette volna ebbeli véleményében. Pedig ebben a halálról és hiábavalóságról medítáló költeményben is van tavaszi hangulatú, forradalmas kedvű részlet, amely ellensúlyozza az általános reménytelenség hangulatát. Radnóti Miklós hatását sejthetjük benne, akivel 1939-től éppúgy jó barátságot ápolt, mint Vas Istvánnal, Takáts Gyulával, majd Weöressel, Zelk Zoltánnal – csupa független szellemű, a Horthy-érával dacoló, egy részükben az üldöztetést is elszenvető író- és költőegyéniséggel.

Kálnoky a vidéki (egri) keresztény középosztályból származott, de világnézete – a felvilágosodott és lázadozásra hajlamos fiatalember eredendő hajlamainak megfelelően – szembefordult a konzervatív társadalom rossz hagyományaival, az úri társaság sznobságával és a szülővárosában megismert klerikalizmussal. A *Nyugat* körül csoportosuló, progresszív szellemű ifjú irodalmárok között kereste és találta meg a helyét, akkor is, ha a marxista mozgalom és ideológia egyáltalán nem érdekelt, sem akkor, sem később. A közvetlen politikálástól általában tartózkodott. Vas István a „tartózkodó eleganciát” tartotta jellemzőnek társaságukra, Weöres Sándor pedig a „nem humanista, de humánus” jelzővel különböztette meg önmagát a széplelkektől. Kálnokyra illik a *tartózkodó elegancia* is, a *humánus* is.

Első kötetének versei már jelzik ironikus viszonyát szülővárosának kissé elmaradott szelleméhez. Több szabadságra vágyott a szerelmi kapcsolatokban, kevesebb tilalomfára és előítéletre az erkölcsi szokásokban. Világszemléletét a *volteriánus*, felvilágosult szellemiség jellemezte, akkor is, ha verseinek látomásos képi fantáziájából sosem hiányzott az értelmén túlmutató, álomszerű, titokzatos és szimbolikus sejtetés.

Romantikusan lázongó egyéniségkultusza s élénk képzelete fiatal korában a századvégi irodalom dekadenciára hajló ízlésvilágával vegyült, de kritikus és satirikus látásmódja megszabadította érett korára a dekadensek modorától. A világháború tanulságainak feldolgozásakor a francia ellenállás költészetének egzisztencialista szellemével azonosult. Utólag így fogalmazta meg a már ekkorra is érvényes ars poeticáját: „Úgy nézd a jelenségeket, / mint ahogy a be nem kötött szemű fogoly / látja a fákat, bokrokat, egy pillanattal a sortűz előtt” (*Munkamódszerül*, 1968 körül).

Háborús élményeit jórészt csak öregkori emlékiratverseiből, főként a *Homálynok* *Szanizló történeteiből*, illetve *újabb történeteiből* ismerjük. A képzelt figura tette lehetővé számára, hogy epikus részletességgel és mímelten könnyed csevegéssel mesélje el ifjúkori, majd a háborúból és a személyi kultusz és diktatúra idejéből fölelevenített kalandjait és megpróbáltatásait. Az *objektív líra* művelésére jelölte ki intellektuális

fölénye, amellyel az átélt testi és lelki szenvedéseit nemcsak tárgyilagosan, hanem sok humorral, közvetítő alakok és más elidegenítő stiláris eszközök beiktatásával idézhette föl. A közvetítő alakok a T. S. Eliot-féle *tárgyi megfelelő*, az *objective correlative* szerepét töltik be munkáiban (Szvidrigajlov, Hamlet, Jonathan Swift, Füst Milán, Homálynoky Szaniszló stb.).

Az időrendhez visszatérve: a koalíciós évek múltával, az ötvenes évek diktatórikus művelődéspolitikai intézkedései nyomán évekre elhallgatott, s csak az 1953-as viszonylagos enyhülés idején írt újból verseket, amelyek azonban tüntetően eltértek a hivatalosan elvárt esztétikától; a folyóiratok nem is vállalták közlésüket. E bő öt esztendő s az 1956-os forradalmat követő évek műveiben kitapintható közérzetét a kétségbeesés világnézete, a mellőztetés, a méltatlanul kezelt értékek miatti felháborodás színezte sötétre. Az enyhülés időszaka sem hozott számára szabadságot, de az ellenállás öntudata megerősödött verseiben. Tanúskodik erről a *Hamlet elkallódott monológja*: „el nem állok cinkosotoknak”.

Ha megfelelően tallózunk kötetekben, észrevevesszük, hogy ez a „dekadens” manírok-tól nem idegenkedő költő milyen bátran vállalt kockázatokat. Már 1939-ben, a háború kitörésekor megírta *Egy modern zszarnokhoz* című Hitler-ellenes versét, amely a magyar politikai líra legkiemelkedőbb művei között említhető. Petőfi *Akasszátok föl a királyokat*, Arany János *A walesi bárdok* vagy Illyés Gyula *Egy mondat a zszarnoksághoz* című költeménye tartozik ebbe a gyönyörű vonulatba. Ezek már többek a tiltakozásnál: ezek bizony a zszarnok házára dobott tűzcsóvák. Az *Egy modern zszarnokhoz*t Kálnoky a *Nyugatban* szeretne volna közölni, de a főszerkesztő Babits Mihály úgy gondolta, hogy a tehetséges pályakezdőt nem teszi ki a várható megtorlásnak, és más verseket kért tőle. A remekmű így asztalfiókban maradt, de ez nem von le a költő példaadó bátorságából és tisztességéből. „Népednek új utat / baljós horgod mutat. / Jog, ember-szeretet, / mindezt fölfalta, jaj, / undok falansztered, / a szervezett pokol! / Az ember haldokol, / és bálvány lett a faj.” A vers zárása méltó Petőfi fenyegetéséhez fogható: „... hóhér kötele feszül meg torkodon”. Hogy a nácizmusról adott, pontos és tömör látélet nem csupán epizodikus esemény Kálnoky költészetében, azt bizonyítja *Férfikor* című antifasiszta programverse (szintén 1939-ből), melyben a kor elvadult tömegmozgalmai ellen szegezte szavainak fegyverét. Ha a „harmadik nemzedék” tiltakozásai általában a walesi bárdok közül a második bárd kétségbeesett hangjára emlékeztetnek, akkor Kálnokynak ezek a versei a harmadik bárd átokszavait juttatják eszembe.

„Tiltakozó” természetének aktív megnyilvánulásait a háború alatt írt versei erőteljes formában jellemzik. Ekkori ellenállás-verseinek egy fontos része sokáig lappangott. A költő halála után kiadott összegyűjtött verseinek tanúsága szerint az egri sajtóban jelentek meg azok a versei, amelyeket 1944 őszén, a nyilas hónapokban írt a magyarság árulóiról, akik szégyenletes és véres tettek elkövetésére használták föl a német megszállók jelenlétét. Ez a hét vers csak a költő halála után látott napvilágot a sajtóban.

Kétféle magatartás váltakozik műveiben, hangváltásait és megújulásait beleértve. A

belső magányra ítelt, a magánéletben és a hivatásában korlátozott ember lemondó valamásai, a világról alkotott keserű ítéletei egyfelől. S a tiltakozó, önmagát kockázatoknak kitevő, pontos ítéleteket mondó, a közösségért felelősséget vállaló ember próféciai másfelől. A passzív tiltakozást sokszor harcos föllépésre váltotta. Az élete vége felé írt *Téli napló* egyik miniatúrijében ezt vágja oda a mindenkori – „kemény” vagy „puhány” – diktátornak: „akármit állítasz, / ellentmondok. Birtokom egyetlen / pillanat, de arra használhatom / ezt a kevés időt, / ami nincs kedvedre, / ormótlan Bálvány, emberéletek / fölötti, undorító Hatalom!” A vers címe, az *Önállóság az autonóm ember* alapelvét fejezi ki. Vezéreszméje ebben a remek ciklusban is a *szabadság* – mintha Delacroix híres festménye kelne életre szavaiban: „Szabadság, te tépett ingű, / puskapor-foltos arcú, örök-fiatal istennő! / Látom, amint gyönyörű tagjaid / elővillannak rongyaidból”.

Ma már kimondhatjuk: a költő által megélt korszakokból a sztálinizmus és az 56-os forradalmat követő diktatórikus berendezkedés még kevesebb teret adott a szabad költői szónak, mint a félféudális korszak. (Legalábbis a német megszállásig és a nyilasok politikai előretöréséig.) Kálnoky a sztálinista években elvárt, naturalista és harsány stílusát semmibe véve, *modern, áttételes költői eszközeivel* és provokatív *közérzetjelentéseivel* fejezte ki az ellenállást, a tagadást. A *Jegyzetek a pokolban*, *A létezés rémségei*, az *Emberszabású panasz* és a többi vers, mely az ötvenes évek „levegőtlen présében” született (hogy egy akkori sorstárs, Pilinszky szavaival mondjam), tüntetőn dacolt az irodalmi sematizmussal. Hosszú idő – és Vas István esszéfelszólalása, a *Gyógyító peszsimizmus* – kellett ahhoz, hogy a költői nyilvánosságot Kálnoky végre visszaszerezze.

Bámulatos megújulásáról tanúskodó öregkori lírája egy másik, ugyancsak fiatalkori előzményekre visszavezethető jellemvonását is megmutatja nekünk. Felcsillannak a *humorista* nagyszerű megszólalásai, amelyek üdítő ellentétet alkotnak az életmű alapvetően tragikus hangoltságával. Az ifjúkor emlékképei most már szatírába hajló történelmi jelképekként ragyognak föl (*Az elsodortak*, 1970 körül), és egy évtizeddel később már az idős emberek derűjével szemléltetik az egykor megélt visszasságoakat és veszélyeket (*Egy magánzó emlékirataiból; Homálynoky Szaniszló történetei* a hetvenes-nyolcvanas évekből). Élete utolsó, bőven vett évtizedében Kálnoky páratlan termékenységgel írta ötletekben és formákban gazdag késői verseit, a humor és a tragikum végletei között játszva. Hasonlóra még a nagy népek irodalmában is kevés példát látunk. Utolsó versciklusát a huszadik századi líra avantgárd módszereivel írta meg. A hatalmas műfordítói munka, amelyet robotszerűen végzett a negyvenes évek végétől húsz éven át, sajátjává tette az európai költészet hatalmas tartományait, és lenyűgöző stílusváltásokra tette képessé. (*A fagyaltárus zsoldárai – Álom a magyar avantgarde-ról*, 1984).

Legnagyobb öregkori kínja az volt, hogy miközben költői energiái csúcsra jártak, az életerő egyre sorvadt a testében, s érezte: már nem valósíthatja meg további terveit. Másik nagy fájdalma az volt, hogy feleségének korábbi házasságából származó unokája

szüleivel a messzi Svédországba költözött, s így nem adózhatott az apaság élményéért is kárpótló nagyapai érzéseinek. 1980-ban végre megvalósult svédországi látogatása nemcsak ezt a későn jött érzelmi fellobogást hozta meg számára, hanem újra tudatosította hazaszeretetét is: „Talán jobb lett volna máshol születnem, / de élni és meghalni itt, csak itt!” – írta *Északon* című versében. Ez sem előzmények nélküli. Főként a háború után írt költeménye, az *Időszerűtlen vallomás* említendő (1946). A honi költészet szép hagyományait idézte föl, s mérlegelte, hogy a háború idején oly sokféleképpen lejáratott és bepiszkolt hazafogalomból mi az, ami lelkében tisztán megmaradt, és továbbadható az újabb nemzedéknek. Babits magyarságszemléletéhez hasonlóan, s kissé ironikusan vont le a tanulságot: „...bölcsen térek meg borfoltos bajuszú, / hordóderekű őseim közé”. A magyar múlthoz, törökverő ősohöz kapcsolták a családi hagyományok, az egri környezet és a korabeli militarizmustól való idegenkedés. Ezt az érzelmi viszonyulást készítette elő korábbi, formájában is babitsi mintájú, magyarosra hangszerelt szonettje, a *Magyar költő a XVI. században* (1938 körül). Az 1980-as évek elején írt ódája, *A magyar költészethez* vallomás a hétszáz esztendő hazai poézis messianisztikus erejéről. Jelzi Kálnoky ragaszkodását a kulturális hazához, az anyanyelvhez. Felfogásában és stílusában a költemény Füst Milán *A magyarokhoz* és Illyés Gyula *Koszorú* című ódájához hasonlítható. Így szólítja meg a hazai költészet géniuszát: „... hiába gyömszöltek / szűk sírbarlangba ellenségeid, harmadnapra virradva / nekifeszül karod, és a zárókövet elhengeríti, / te pedig megújult dicsőségtől sugárzó arccal / megint kilépsz a napvilágra, / s míg nyelvünk él, hirdeted az Igét!”. Hűsége jól megfért azzal a kritikai szellemmel, amellyel megsejtette a mai globális hatalom veszélyeit: „nézzétek a komoly államférfiaknak öltözött / álcás alakokat akik a világ megmentőinek / hazug szerepében szolgálják ki a még nagyobb profitra éhes / kevesek érdekét” (*Kifakadás*, 1982 körül). Ennek az előzményét is megtalálhatjuk a negyvenes évek elejéről: *A Hírek az éterből* a háborúból hasznot húzó pénzemberek természetét rajzolja meg karikatúraszerűen.

Nemzeti önazonosság-tudatát tisztán megőrizve maradt haláláig a hazai hagyományokhoz híven szabadelvű, mindenféle zsarnokságot és embertelenséget elutasító költő. Két bűnös világrendszerre mondott határozott, egyértelmű *nemet*, bírálta a „szabadon” szerző és rabló „szabad világot” is, és fölszólalt a nemzeti és az európai értékek nevében minden lehetséges hatalmassággal szemben. S még azt mondják, nincsen „harmadik út”, amikor két rossz közül kell választani?

Vörösmarty drámájában, a *Csongor és Tündében* a „hármas út” kereszteződésében a mesehősnek sem volt könnyű eligazodnia. Kálnoky a maga korában mindig megtalálta az *igaz utat*.

Elhangzott április 6-án, az egri Bartakovics Béla Közösségi Házban.

Csűrös Miklós

Kálnoky László költői epikájáról

Kálnoky László befogadástörténetét kitűnő kötet reprezentálja a Nap Kiadó Emlekezet-sorozatában. Alföldy Jenő, a válogató és szerkesztő *Menekülő szív* címet adott neki, és ezt a remek verset helyezte mottóként a könyv elejére.

*A bottal ütlegelt szív
vakon ugrik előre,
s utat törni igyekszik
a tompa sziklakőbe,
mit száanalomra lágyít
reménytelen szökése.
Nyű fúrja be magát így
egy lábujj éjjelébe.*

Az utolsó sor adja meg ennek a rövid szösszenetnek a jelentőségét és Kálnokyra jellemző diszharmonikus karakterét. Már-már túlon túl szívfájdító látományt és érzelmet fordít visszájára a befejező groteszk hasonlat. A rajongó meghatottság leleplezése és kigúnyolása, a becsapottság és csalódás érzékeltetése az életmű egyik vezérmotívuma; de az ilyen mélységes dezillúzió átéléséhez és megörökítéséhez az ösztönös bizalomnak, a hiteles életörömnnek előzetes megtapasztalására van szükség. A Vas István föltárta „gyógyító pesszimizmus” csak annak jut osztályrészül, aki korábban valóban súlyosan megszenvedte a betegség poklát.

Felszólalásom címe Kálnoky és az epikus költészet kapcsolatáról szóló fejtegetést előlegez. A líra, dráma és epika arisztotelészi eredetű fölosztását sok modern irodalomtudós megkérdőjelezi, de a terminológiai vitákat kerülendő használhatjuk az „elbeszélő költemények” műfaji meghatározást, hiszen Kálnoky ilyen alcímmel jelentette meg *Mázsákat görgetve* című fordításkötetét (1985). Ez a válogatás Villon, Góngora, Shakespeare, Redi, Shelley, Keats és Hugo műveit tartalmazza. Egy interjúban a költő a „verses novellák” és a „töredékes önéletrajz” fogalmait is hitelesíti. Az „elbeszélő költészet”, „elbeszélő költemény” műszavát és példatárát már az Arany János előtti szakirodalom emlegeti. Aranyt azért érdemes kiemelni, mert – ha tetszik, Kálnokyt megelőzve – ő már tudatos költői céllal fordított magyarra olyan világirodalmi szövegeket, amelyeknek ismeretét saját poétikája megszilárdítása kedvéért tartotta fontosnak. Néhány példa az Arany kiválasztotta költői epikai művekből: *Az új görög dalnok* (Byron), *Sir Petrick Spens* (skót népbalada), *A Bibliából*, *Ariostóból*, *Tassóból*, *Firdauszi: Zóráb-jából*, *A Nibelung-énekből*, *Dante Isteni Színjátékából* stb. Külön említtem a *Chinai dalokat*, melyekben

irreálisan merész balladai fordulatok, képtelen hangutánzások, egzotikus és erotikus utalások is akadnak, vagy *Az Eddából* vett részletet, amelyben az emberevő barbárság megfogalmazására található példát. Nem érdekelte műfordítóként a köznapi morál, a vallási előítélet vagy a nálunk szokatlan poétikai megformálás. Hűségre törekedett, az érdekelte, az idegen szöveg hogyan hangzanék magyarul. Nagy különbség ugyanakkor, hogy Arany szellemi érdekből, a maga kedvére választotta meg fordítanivalóit, s akkor hagyta abba őket, amikor akarta.

Kálnoky ismert verse, *A műfordító halála*, jó példa arra, hogyan tárgyiasít egy szubjektív érzést, a panaszt és tiltakozást a kényszerből végzett műfordítói munka önpusztító (értsd: saját költészetét hátráltató) következménye ellen. Regényszerű alakot formál az elkeseredett műfordítóból, megjósoltatja vele méltatlan pusztulását, és utókora szájába adja a halálakor kimondandó „kemény ítéletet”. Fiktív önéletrajz és kárörvendő előlegezett nekrológ alkotja a szöveget a torzító szellemi kényszermunka elleni kifakadásnak. Emlékeztetőül a fiatalabb hallgatók számára: 1948–49, a fordulat éve után csaknem valamennyi jelentős magyar költő elhallgatott, és a gyermekversírás vagy a műfordítás kenyérkereső pótcselekvését választotta. Mint a legtöbb veszteségnek, ennek is nézhetjük kedvező oldalát: a műfordítás és a gyermekirodalom egyik fénykora lett nálunk az a néhány év. Weöres Sándor ekkori tevékenysége – a példák szaporítása helyett – meggyőzheti a mérlegelőket, mekkora nyereség is származhatott mindkét kategóriában a megszorításokból.

Ami a műfordítást illeti, nyomatékos ellenérvek is ismeretesek Kálnoky lesújtó összegezésével szemben. Vas István híres ódát ír az ötvenes évek elején *A fordító köszönete* címmel, „nyájás óriásoknak” nevezi a világirodalom géniuszeit, akiket tolmácsolva elmondhatta kritikáját a „börtön”-világról, és diadalra vihette ízlése, szíve „búvópatak-hullámain”. Másoktól is ismerünk hiteles vallomásokot, hogy a műfordítás nemcsak „gályapad” lehetett, hanem tanulságos kihívás és nemes férfimunka (Németh László, Rónay György). Kálnoky tisztában van természetesen a műfordítás szükségességével és hasznával, de ezúttal a dacos túlzás, a veszély expresszív fölnagyítása a költői célja.

Első kötete kritikusai észrevették már, hogy van egy olyan képessége, „melyet nem is lírikusnál, hanem az elbeszélőknél szoktunk” megdicsérni: „a fordulatot mesemondás tehetsége. Nemcsak életképeiben és leíró verseiben rejt el egy-egy meserészletet, de tisztán hangulati verseiben is, szinte magyarázatul, hogy miért került ilyen vagy olyan érzelmi állapotba. Az esemény elbeszélésével festi meg az élményt, és erősíti fel a kísérő érzelmeket. Módszere ebben nem tisztán a lírikusé, inkább a lírai képességű elbeszélőé.” (*Hegedűs Zoltán*, K. L.: *Az árnyak kertje*, Napkelet, 1939. augusztus = *Menekülő szív*, 56.) Jóval később Lator László ír *A regény és a vers* címen interjú-tanulmányt a *Szvidrigajlov utolsó éjszakája* című

versről. Az 1978-ban keletkezett *Egy magánzó emlékirataiból* ciklusról Radnóti Sándor tanulmányából idézek témánkhoz illő néhány mondatot: E ciklusban „gyűjtötte össze a költő memoárjának darabjait, melyek nagy fordulatot jelentettek pályáján. Rím és szigorú ritmus nélküli, szabálytalan hosszú sorokba szedett versek ezek, melyeket lazán tagol a mondat és a gondolat. (...) A vers a történetmondó élőbeszédhez közelít – a lírai distanciát egészen egyszerű evidencia, az epikai múlt, az elmesélt emlék távolsága és távolságának megőrzése teremti meg.” (*Menekülő szív*, 183.)

Eredendő hajlamát az élmény történetének elbeszélésére megdöbbenő, váratlan életfordulatok erősítik föl. Egészséges, kiválóan sportoló kamasz és fiatalember, de kiderül, hogy operációra szoruló tüdőbeteg. A betegség tudatosodása és a közeli halál lehetőségének fölismerése az előzmények átgondolására, életösszegzésre kényszeríti. Az 1933-ra keltezett *Szanatórium* már anticipálja a később állandósuló halálsejtelmet, és a pillanatok alatt elveszithető világ mikrokozmoszá, bolhacirkusszá fokozódik le, a lázadó én pusztá anyaggá süllyed, halandósága tudatára ébred. Ez a vers a *Szanatóriumi elégia* közvetlen előzménye, de a nagy mű keletkezéstörténetéhez hozzátartozik még az átmeneti gyógyulás, meg a bordaműtétbe torkolló súlyos élettani válság megrendülése.

A *Szanatóriumi elégia* mindig időszerű újraelemzése helyett most csak néhány futó megjegyzésre van lehetőségünk. Időszemléletét a tágulás és az absztrahálódás kibontakozási iránya határozza meg: három nagy fejezete közül az első egy évszákát, a második egy évszákot, a harmadik emberöltőket elnyelő kozmikus korszakot érzékeltet. A térben egy szoba, egy szanatórium, majd egy temetőt magába foglaló hegyvidék s fölötte a csillagos ég felel meg ennek az időbeosztásnak. A versszakok felépítése világirodalmi mintát követ; más irodalmi párhuzamok közül, a prózaepikai kapcsolatokat hangsúlyozandó, Thomas Mann *A varázshegyére* (Settembrini) utalhatunk. Kálnoky későbbi nyilatkozataiból is kiderül, a halálos betegség tudatában döntötte el, hogy olyan maradandó művet alkot, amely megmenti költőjét a feledéstől, halála esetén is megőrzi nevét a magyar líra panteonjában.

Az életrajzi emlékezés epikus ihlete Kálnoky öregkori költészetében válik meghatározóvá, annál is inkább, mert a vers látványos formai alakításában is azonnal szembetűnő változások emelik ki a fordulatot. E változás több hiteles és frappáns leírása közül tömörsége miatt most *Lengyel Balázs*séből emelek ki néhány passzust (*A létezés menekültje* = L. B.: *Zöld és arany*, 572. skk.).

„A Farsang utóján kötet után következik ezen a pályán az újabb rejtély. Annyi keserves léttapasztalat után, egyre rövidülő lélegzettel, a groteszken át a humor szinte a derű (kissé ugyan kaján) kibontakoztatása. A létezés képtelenségei után az élet egyszerű kis képtelenségeinek kedvtelve végzett rajzsorozata.” Az utóbbi reflexiók minden bizonnyal az *Egy magánzó emlékirataiból* című ciklusra vonat-

koznak, részben átfedik azonban „a pontos, kihegyezett realizmusukkal mulattató Homálynoky Szaniszló-történetek” jellemzőit. Anekdoták, ha tetszik, a dunántúli születésű alterego-költő emlékanyagából és tapasztalatkincséből, melyekben az a bizonyos másként látó szem, mely Kálnoky sajátja, a nagy létellentmondások, majd a keserves köznapi élmények számbavétele után szinte örömmel regisztrálja a kicsinyes emberi történetek groteszk elemeit.” A magánzó és Homálynoky Szaniszló-versek és az egyes szám első személyben elmondott „epikus emlékezések”, ahogy *Radnóti Sándor* írja, „Kálnoky öregkori költészetének gerincét képezik. (...) Értelmezésre nem szorulnak, mert nincs bennük semmi rejtélyes, titokzatos. Csak olvasni kell őket egymás után, és ez pompás mulatság. Még arról sincsen szó, hogy a történetekből, „beszélyekből” holmi nagyobb egység kerekedne ki, egy kisváros, egy költősors stb. szatirikus tablója, egy regény. A történetek lírája, gyönyörű öregkori lírája éppen az, hogy nem akarnak kiteljesíteni, általánossá válni, nagyobb összefüggésbe illeszkedni.” (Uo. 185.)

Kálnoky és Eger kapcsolatáról azonban érdemes lehet – és éppen itt – néhány megjegyzést megkockáztatni. Nem szerette az önpropagandát, távol állt tőle a hízelgés és a megalkuvás. Szülővárosáról fiatalon úgy vélekedett, mint fejlődésében megrekedt, elavult rezervátumról, völgykoporsóról, taposómalomról. Korai elköltözése az apja világával való szakítást is jelentette, mert a város polgármesterének lakását cserélte budapesti – eleinte alkalmi – szállásokra. Egerben úgy gondolhatták, hogy megtagadta szülővárosát, eltávolodott helyi és szellemi örökségétől. Valóban írt szatirikus és groteszk bírálatokat a kisvárosról, de a szorongatott pillanatokban rendre megszólalt az értékes egri hagyomány mellett, mint az *Időszerűtlen vallomásban* és az *Egy városhoz* című versben (az első a világháború után, a második 1956 után keletkezhetett). Máig hallok Kálnokyt szavaló diákok mutáló hangját: „A vicinális vágány és a várrom, / mint víz alól mindegyre fölmerül, / oly egyszerű s tűnékeny, mint az álom, / de éles elviselhetetlenül.”

Az olvasókban, főleg az olyan kortársakban, akik önmagukra ismernek valamely irodalmi mű hőisében vagy akár egyik-másik jellemvonásában, cselekedetében, nagyobb a hajlam a karikírozott vonás sérelmezésére, mint a szatirikus vagy groteszk ábrázolás esztétikumának élvezésére. *Rónay Györgynek* van egy remek „jegyzetlapja” azokról a modellekről, akiket a közülük származó későbbi művész megörökít, „kiír”. „De hát mit írjon meg az író, ha nem az életét, a sorsát, a környezetét és persze mindenekelőtt és mindenestől – a gyerekkorát. (...) Megírja, nem tehet mást. Halálos vétek lenne, ha kínjai legmélyebb és leggazdagabb tárnáit kiaknáztatlanul hagyná. Még akkor is, ha vállalkozása tele van veszélyekkel és kockázatokkal.” (Rónay György: *Jegyzetlapok*. Magvető, 1975, 45.) Kálnokyt talán az a fölismerése is inspirálta, hogy távozzék Egerből, hogy másképp még jobban feszelejtették volna a „kiírni” valók kiírásának akadályai olyan társadalmi és társasági

közegben, ahol mindenki mindenkit ismer, és sokáig emlegetett botrányt kelt az üres strandon ruhátlanul fürdőző skandináv turisták néhány percig tartó megjelenése (*A nudisták bejövetele* – a bejövétel szó a magyar nyelvben a honfoglalással kapcsolatos reminiscenciákat is ébreszt.)

Kálnoky alaposan ismerte az egri irodalom történetét, beleértve a török idők hagyományait, a végvárok históriáját földolgozó epikát is. Még életében megismerte *Gárdonyi Gézát*, az *Egri csillagok* szerzőjét: a *Magánzó*-versek egyikében leírja, hogy öt-hat évesen oldalszámra tudott idézni az Egri csillagokból, és egy véletlenszerű találkozás alkalmából ezt Gárdonyi tudomására hozhatta. Az *Oroszlánkörmök szárnypróbálgatásából* idézek:

(Ma is előttem még a jelenet;

látom a napsütötte kertet s magammal szemben az író,
soványan, kefefrizurával.)

Gárdonyi ezután bement a házba, s levelet írt anyámnak.

Azt tanácsolta, ne írasson be az elemi iskolába.

Gárdonyi emléke a *Homálynokoy Szaniszló történeteiben* is fölbukkan, *Az elnök beiktatása* című több részből álló parodisztikus epillionban. Itt Gordoványi Gáspár álneven szerepel, s Kálnoky rokonszenvét leginkább az a vonása szerzi meg, hogy „remeteként” élt a városban, és „nem barátkozott senkivel”. Eger szellemi életében még *Apor Elemérrel* volt számottevő kapcsolata Kálnokynak; őt eredetileg Kapor Elemérnek hívták, innen magyarázható *Az elnök beiktatásában* szereplő Sáfrány Aladár elnevezés. Apor és Kálnoky barátságáról, egymásról írt szép verseikről Egerben többször is méltóan megemlékeztek.

Az elnök beiktatását nem célzat nélkül említtem ennek a Kálnoky-redivivust serkentő összejevetelnek az alkalmából. Humoros köntösben, a bőbeszédűség látogatását vállalva nagyon sok egzisztenciális közlendőjét mondja el benne Kálnoky, például apjával való felemás kapcsolatáról, megyéjéhez, szülővárosához fűződő bonyolult érzelmeiről vagy éppen a feljelentésekről és gyanúsításokról, amelyek elkobzott könyvei és félreértett értelmiségi elhivatottsága miatt érték utol.

Ebben a hosszú versében említi meg Kálnoky, hogy egy fiatal asszony műveinek és fordításainak bibliográfiáját kérte tőle szakdolgozatírás céljából (*Összegyűjtött versei*, 394). A költő hetekig bajlódott az adatok összegyűjtésével, „de a szakdolgozatot sosem látta, igaz, hogy nem is hiányolta”. Ugyancsak ennek a barátságos meghívásnak és vendéglátásnak az idején szólította meg egy régi ismerőse, „hajdani városgazda” imígyen: „Szervusz! Hogy vagy? Mit csinálsz? / Írogatsz még? Írogatsz még?” Azt kívánom a költő századik születésnapja ünneplésére készülő Egernek, hogy készüljön el az évfordulóra az egykor kilátásba helyezett szakdolgozat, foglalja el méltó helyét Kálnoky a város kultúratörténetében, és senki se legyen zavarban, ha megkérdezik, ki volt, mit csinált, és mifélett „írogatot”.